

Beginnelsen

Concept-manifest Partij van de Arbeid

Tweede versie
31 augustus 2004

Wouter Bos /Ruud Koole (voorzitters)
Mark Bovens
René Cuperus
Guusje ter Horst
Bertus Mulder
Monika Sie Dhian Ho
Coen Teulings

Amsterdam, 31 augustus 2004

Aan de leden van de Partij van de Arbeid.

Hierbij treft u de tweede versie aan van het concept-Beginselmanifest van de Partij van de Arbeid.

De eerste versie werd gepubliceerd op 1 mei jl. en was bedoeld als basis voor een eerste discussie in de partij. De Commissie Beginselmanifest heeft bewust voor deze heel open procedure gekozen. Zoals op 1 mei is toegezegd, heeft de commissie de vele suggesties die zijn gedaan op de diverse bijeenkomsten in de partij voor de zomer of zijn verwoord in de vele schriftelijke reacties die zijn ontvangen gebruikt om een tweede versie op te stellen.

De tweede versie is strakker van opzet en bevat verschillende toevoegingen en aanscherpingen. Zo zijn er duidelijke passages toegevoegd over duurzaamheid, inkomensverschillen, de gemengde economische orde, terughoudendheid bij het vermarkten van collectieve voorzieningen, cultuur wetenschap en technologie, meer en minder Europese integratie. Ook is er meer plaats ingeruimd voor de historische plaatsbepaling van de PvdA.

In paragraaf 1 worden de idealen van de PvdA verwoord en wordt de plaats van de PvdA in de sociaal-democratische beweging geschetst. Paragraaf 2 laat zien welke keuzes de op basis van haar beginselen maakt bij enkele belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen. Op basis hiervan schetst paragraaf 3 het politieke programma waartoe deze keuzes leiden op verschillende belangrijke terreinen waarop politiek handelen gewenst is (de 'verlangens'). Paragraaf 3 is daarmee nog geen verkiezingsprogramma geworden; een beginselmanifest is noodzakelijkerwijze globaler dan een verkiezingsprogramma. Ook is niet geprobeerd op alle mogelijke politieke vragen het definitieve antwoord te geven. Integendeel, veeleer is beoogd een aantal ontwikkelingen in het sociaal-democratisch denken van de afgelopen decennia vast te leggen, dit te plaatsen tegen een achtergrond van continuïteit én vernieuwing en daarnaast nieuwe vertrekpunten te schetsen bij de vele vragen die steeds weer op ons af zullen blijven komen. Dit manifest beoogt geen debat te beslechten maar wil daartoe juist inspireren.

Het beginselmanifest bevat de kern van het gedachtegoed van de PvdA. De schil daar omheen wordt gevormd door fundamentele plaatsbepalingen op specifieke terreinen, zoals de projectgroep onder voorzitterschap van Schelto Patijn dat dit voorjaar heeft gedaan op het gebied van Immigratie en Integratie. Daar omheen zit een tweede schil van verkiezingsprogramma's, waarin concrete beleidsvoornemens zijn opgenomen op lokaal, provinciaal, nationaal en Europees niveau. Een derde schil staat voor de standpunten die vrijwel dagelijks door onze bestuurders en vertegenwoordigers worden ingenomen in het actuele politieke debat.

Deze tweede versie van het beginselmanifest is door het partijbestuur aanvaard als de basis voor verdere besluitvorming in de partij. Tot donderdag 14 oktober, 12.00 uur kunnen afdelingen wijzigingsvoorstellen inzenden. Elk partijlid kan de discussie hierover via internet (www.pvdanet.nl) volgen en voeren. Op basis van de ingezonden amendementen zal een derde versie worden opgesteld, waarover het partijcongres zich in december 2004 zal uitspreken.

Namens de commissie,
De voorzitters

Wouter Bos Ruud Koole

Beginnelsen

Concept-manifest Partij van de Arbeid

Tweede versie

31 augustus 2004

Wouter Bos /Ruud Koole (voorzitters)

Mark Bovens

René Cuperus

Guusje ter Horst

Bertus Mulder

Monika Sie Dhian Ho

Coen Teulings

Dank!

De beginselen-commissie is erkentelijk voor de inbreng van vele partijgenoten tijdens de eerste fasen van de opstelling van een nieuw beginselmanifest. Deze inbreng varieerde van commentaar op de versie van het eerste concept-manifest tot en met persoonlijke beginselprogramma's op de website van de PvdA; van suggesties van afdelingen en groeperingen tot en met doorwrochte geschreven analyses van deskundige partijgenoten. Wij willen graag allen hier noemen:

Afdelingen/groepen

Afdeling Amersfoort, Amsterdam Binnenstad, Amsterdam Noord, Amsterdam Oost/Watergraafsmeer, Amsterdam Zuid Oost, Bergen op Zoom, Breda, Den Haag, Ede, Groningen, Hof van Twente, Leeuwarden, Lelystad, New York, Nieuwegein, Noorderveld, Nijmegen, Roermond, Roosendaal, Sliedrecht, Tynaarlo, Zaanstad, Zutphen, PvdA Adviesgroep Duurzame Ontwikkeling, PvdA Gewestgroep Zuid Holland Europa, Trefpunt van Socialisme en Levensovertuiging; Landelijke Adviesgroep Ouderenbeleid, de Jonge Socialisten.

Personen

Juliaan van Acker, Lia v. Adams, Anita Andriessen, J.W. Apon, Huib Arts, Emil Bakkum, Theo Beckers, Ko van Beemt, Jos de Beus, Leon Boer, Piet Hein den Boer, Hein van Bohemen, Cees Bolle, Frank Boon, Paul Bordewijk, Bernadette Bos, Ulrike Bouman-Clasen, Jan Bron, Erik van Bruggen, Martijn de Bruijn, Johan de Bruin, Ton Couwenhoven, Peter Davidse, Chris Davies, Leen Degens, Paul Dekker, Paul Depla, Johan Derks, Koos van Dijk, Peter Dijkerman, J. Dijkstra, Cor Edelenbosch, Margreet Elings, Guido Enthoven, Edward Fijn, M. Filipiak- van de Kroef, P. Filipiak, Linda Geerlings, Roel van der Giessen, Rienk Goodijk, Peter de Haan, Maarten Hajer, Sjoerd Hauptmeijer, Maarten de Heer, Michiel ter Horst, Menno Hurenkamp, Jaap Huurman-Sobczak, Lydia Janssen, Wietske Jonker-ter Veld, Paul Kalma, Bob Kassenaar, Marijke Kingma-Geutskens, Kees Kolthoff, Cnoop Koopmans, Omaima Korz-Noor, Theo Kosterink, J. van Krieken, Reinier Krooshof, mevr. Kuipers-Budding, Martin Kuitert, C.J. Kuyper, Anne en Ton Laffeber, Bas Leerintveld, Frans Leijnse, T.M. de Liefde, A. Lorwa, Jan R. Lunsing, Olaf van Maurik, Klaas Meijer, Gijs van Midden, Willem Minderhout, Nadine Mooren, Peter Mul, Herman Noordergraaf, Fred van Odijk, Arie Oosterlee, C. Ouwendijk, Lobke van Overbeek, Dick Pels, Hans Polman, Dieuwko Postema, , Thijs ten Raa, Jasper Ragetlie, Geert de Redelijkheid, Arnold Renkema, Sjak Rijploeg, Bert Ritter, Martijn Rumpen, Daan Sanders, J.M.M. Schenkels, Dominic Schreijer, Joost Schreurs, Leendert Schuttert, W. Semeins, Sonja en Han T. Sie Dhian Ho, Ronald Simonis, Arie Slinger, Pieter Smidt van Gelder, Jeanette Sonneveldt, Reinhard Spronk, Frans van der Steen, R.T. Steinbuch, Bart Tromp, R.P.den Uijl, M. van de Veen, H. Vingerling, Rob Visser, Kees Waagmeester, M. Westerbroek, Koen Westhoff, Koen de Wilde, Jeltje Windsma, Marianne Wittebol, Willem Witteveen, W.J.Wolters, Johan van Workum, Hasan Yar, Willem van Zeeland, Carel Zuil, D. Zwakman, Rutger Zwart,

Ook waren de discussies op de vele partijbijeenkomsten in het voorjaar van 2004 behulpzaam bij de gedachtevorming binnen de commissie.

Tot slot is de commissie veel dank verschuldigd aan Michael Juffermans, die als ambtelijk secretaris van de commissie optrad.

Amsterdam, 31 augustus 2004

1. Idealen

- 1.1 Vrijheid, democratie, sociale rechtvaardigheid, duurzaamheid en solidariteit. Dat zijn de idealen van de sociaal-democratie. In de confrontatie van deze idealen met de werkelijkheid van alle dag geven beginselen richting. Voor de Partij van de Arbeid staat daarbij het recht op een fatsoenlijk bestaan centraal. Een bestaan dat een volwaardige participatie in de maatschappij mogelijk maakt, met ruimte voor wie wil en waardigheid voor wie niet kan. Een fatsoenlijke samenleving ontstaat waar vrijheid en solidariteit elkaar de hand reiken.
- 1.2 De sociaal-democratie is een Europese én internationale beweging die vecht voor deze idealen. De Partij van de Arbeid is de Nederlandse vertegenwoordiger hiervan. Het is een beweging die zich verzet tegen schending van mensenrechten, tegen onredelijke ongelijkheid van inkomen en macht, tegen discriminatie en tegen de uitputting van natuur en milieu. 'De sociaal-democratische methode' kan niet zonder een sterke economie en een vitale markt maar begrenst deze door kaders die niet vanzelfsprekend door die markt geleverd worden: sociale rechtvaardigheid, democratische verantwoording, publiek belang, culturele ontwikkeling en ecologische duurzaamheid.
- 1.3 Sociaal-democratische idealen binden en inspireren mensen met de meest uiteenlopende achtergronden en levensovertuigingen al meer dan een eeuw. De Partij van de Arbeid wil al deze mensen mobiliseren en een plek bieden van waaruit zij zich voor hun idealen in kunnen zetten, binnen en buiten de politiek maar altijd langs democratische weg. Voorop staat de overtuiging dat het mogelijk is om door politiek handelen een betere wereld dichterbij te brengen.
- 1.4 De manier waarop de beweging in de loop van de 20^e eeuw haar bakens heeft verzet getuigt van verantwoordelijkheidsbesef en realisme. De sociaal-democratie vervulde een leidende rol bij het negentiende-eeuwse verzet tegen het ongeremde kapitalisme dat de levensomstandigheden van grote groepen van de bevolking aantastte, bij de emancipatie van de arbeider en andere achtergestelde groepen, en bij de wederopbouw van een door twee wereldoorlogen geteisterd Europa. De sociaal-democratie voelt zich historisch verbonden met de opbouw van de parlementaire democratie, de verzorgingsstaat en de sociale overleconomie en wil daarom een bijdrage blijven leveren aan het moderniseren van deze pijlers onder de fatsoenlijke samenleving.
- 1.5 Politiek kan het verschil maken tussen een marginaal en een fatsoenlijk bestaan, tussen vernedering en emancipatie, tussen rivaliteit van natiestaten en internationale samenwerking, tussen apartheid en vrijheid: politiek doet er toe.

2. Beginselen in een moderne tijd

2.1 Het recht op een fatsoenlijk bestaan

Herverdeling van kansen en middelen is nodig om zoveel mogelijk mensen in staat te stellen het beste uit zichzelf naar boven te halen. Daarbij worden steeds keuzes gemaakt tussen hoe de vrijheid van de één moet worden afgewogen tegen de vrijheid van de ander, rechten tegenover plichten en vrijheid tegenover sociale rechtvaardigheid. In een open economie is effectief herverdelen een lastige opgave. Dat is geen reden om de ambitie op te geven, wel om het doel duidelijk te formuleren. Vanuit de onwrikbare overtuiging dat alle mensen gelijkwaardig zijn leidt dit tot een pleidooi voor *het recht op een fatsoenlijk bestaan*. Iedereen heeft tenminste recht op een dusdanig niveau van bestaanszekerheid dat men volwaardig aan de samenleving kan deelnemen. Iedereen moet erop kunnen rekenen door de overheid, haar instellingen en medewerkers, met respect te worden bejegend; het respect dat de overheid van haar burgers mag terugverlangen.

2.2 Lotsverbondenheid temidden van diversiteit

Grote delen van de arbeidersklasse en veel vrouwen zijn uit hun traditionele achterstandspositie geëmancipeerd. Eén gevolg daarvan is een omvangrijke, zij het gevarieerde middenklasse. Deze is de voornaamste betaler van de solidariteit maar heeft niet altijd voldoende profijt daarvan. Anderzijds is niet iedereen in Nederland goed opgeleid, welvarend en geëmancipeerd. Gebrek aan opleiding en hardnekkige achterstand gaan misschien wel meer dan ooit samen. Tenslotte vinden te veel migranten moeizaam een plek in de maatschappij. De belangen van deze verschillende groepen lopen zo uiteen dat de bereidheid om verantwoordelijkheid te dragen voor elkaars lot onder druk komt te staan. Solidariteit gedijt op een stevige ondergrond van saamhorigheid en lotsverbondenheid. De toenemende diversiteit zet dat fundament onder druk. Het keren van die ontwikkeling vraagt om selectieve migratie, het ontwikkelen van gedeelde oriëntaties op verleden en toekomst van onze maatschappij en het radicaal bestrijden van achterstelling en achterstand.

2.3 Nabij bestuur

Het openbaar bestuur staat onder druk. Maatschappelijke problemen blijken zich vaak weinig aan bestuursniveaus gelegen te laten liggen. Soms hebben ze een grensoverschrijdend karakter, soms juist spelen ze heel lokaal. De pogingen dit soort problemen te beheersen gaan niet zelden gepaard met regelzuchtige bureaucratisering, gebrek aan uitvoeringsresultaat en gebrekkige democratische controle. Burgers komen daartegen in het geweer, en dat is heel begrijpelijk. De ontwikkeling naar grootschalige en anonieme machtsvorming staat tegenover de toenemende behoefte aan kleinschaligheid en nabije democratie. De sociaal-democratie kiest opnieuw voor een zo lokaal mogelijk bestuur en een zo lokaal

mogelijke vertegenwoordiging. Dat kan heroverweging van taakverdeling tussen de Europese Unie en haar lidstaten betekenen, en binnen lidstaten tussen nationaal en lokaal bestuur. De bewijslast voor grootschaliger bestuur en vertegenwoordiging ligt bij de voorstanders.

2.4 Selectieve en duurzame groei

Een sterke economie is van levensbelang voor de kwaliteit van het bestaan. Ondernemerschap en bedrijvigheid zijn de motoren van rijkdom, innovatie en vooruitgang. Maar er is meer dan economie alleen. Ongeremde economische activiteiten zitten de kwaliteit van het bestaan in de weg als de noodzaak van ‘werk, werk, werk’ verwordt tot de haast van ‘druk, druk, druk’; als commercie tot culturele eenheidsworst leidt; als markten blind zijn voor natuur en milieu; als de lasten van onze economische groei worden afgewenteld op ontwikkelingslanden. Groei moet kortom selectief en duurzaam zijn.

2.5 Een veelzijdige democratische rechtstaat

De noodzaak voor het tot stand brengen van maatschappelijke verbeteringen is onverminderd groot. Maar de eisen waaraan effectieve instrumenten moeten voldoen worden steeds hoger. Van bovenaf opgelegde veranderingen bekliven moeizaam. Wie een vanzelfsprekend draagvlak veronderstelt voor wetten en regels komt nogal eens bedrogen uit. Burgers zoeken en vinden eigen wegen om invloed uit te oefenen, als Nederlands en als Europees burger, als consument, als buurtbewoner, op het werk, als vrijwilliger. De democratische rechtsstaat met haar parlementaire democratie, met het klassieke evenwicht van machten en haar nadruk op grondrechten blijft echter centraal staan. Wel dient zij een veelzijdiger karakter te krijgen, met meer varianten aan inspraak en bestuur. Daarin schuilt ook een enorm potentieel voor maatschappelijke verandering. De Partij van de Arbeid staat daarom voor een politiek die mensen langs al deze wegen aanspreekt en organiseert om verantwoordelijkheid te nemen; niet alleen voor de eigen toekomst maar ook voor die van de maatschappij als geheel.

2.6 Vrijheid als recht

Vrijheid is geen verdienste maar een recht. Naast het recht om vrij te zijn plaatst de sociaal-democratie voor iedereen de kansen en middelen om iets van die vrijheid te maken. Maar de uitgangsposities zijn niet gelijk en de risico's zijn voor velen groot. Alleen maar kansen bieden, zelfs gelijke kansen, is dus onvoldoende. Mensen hebben ook recht op zekerheid, de zekerheid van een fatsoenlijk bestaan. De sociaal-democratie onderscheidt zich daarin van het (neo-) liberalisme. Wij pleiten voor herverdeling van kansen en middelen om meer gelijke uitgangsposities te scheppen en voor solidariteit om iedereen een fatsoenlijk bestaan te geven; binnen en buiten Nederland. Wij streven naar inbedding en inperking van het marktmechanisme, om een publieke sfeer te waarborgen waarin

essentiële voorzieningen voor iedereen toegankelijk zijn, waarin een leven vrij van commercie mogelijk is.

2.7 Gemeenschap als keuze

De sociaal-democratie geeft gemeenschapsvorming, maatschappelijke samenhang en publieke moraal betekenis zonder paternalisme of benepenheid.

Afhankelijkheid mag niet leiden tot spot of straf. Dat onderscheidt de sociaal-democratie van het (neo-)conservatisme. De sociaal-democratie juicht van oudsher toe als mensen zich uit eigen keuze verenigen: om zich op die manier te bevrijden, niet om zich te schikken. Wij pleiten voor een ontspannen samenleving waarin mannen én vrouwen keuzes hebben rond arbeid, zorg, leren en vrijwilligerswerk. Wij verdedigen een vrijzinnige moraal, waarin – tegen de achtergrond van voor iedereen geldende grondrechten - ruimte is voor verschillende levensbeschouwingen, levensstijlen en culturen.

3. Verlangens

3.1 Nederland en de Wereld

3.1.1 Mondialisering

De wereld wordt in toenemende mate een economische eenheid. Dit heeft te maken met technologische ontwikkelingen, maar is zeker ook het gevolg van politieke en economische beslissingen. Mondialisering biedt zowel kansen als bedreigingen, voor ontwikkelde en ontwikkelende landen. Ongeremde mondialisering dreigt evenwel ongelijkheden te vergroten, zowel tussen rijke landen en arme landen, als tussen armen en rijken binnen landen.

Mondialisering moet rechtvaardig uitwerken en onrecht en ongelijkheid verkleinen in plaats van vergroten. De beste remedie tegen uitsluiting van de Derde Wereld is het afbreken van handelsbarrières. Zo krijgen ontwikkelingslanden eerlijke deelname aan de wereldeconomie.

Ontwikkelingslanden moeten ook op een eigen inspanning worden aangesproken: werken aan goed bestuur, een democratische rechtstaat, corruptiebestrijding en interne herverdeling. Daarnaast is effectieve ontwikkelingshulp, gerichte armoedebestrijding en emancipatie van kwetsbare groepen van belang.

3.1.2 Duurzaamheid

In de mondiale economie dienen een duurzaam gebruik en een eerlijke verdeling van ruimte en grondstoffen voorop te staan. Mondiale afspraken over de beperking van het gebruik van fossiele brandstoffen en het behoud van soortenrijkdom zijn van groot belang. Ook bedrijven en consumenten, individueel of gezamenlijk, spontaan of daartoe aangespoord, kunnen door verantwoord gedrag een bijdrage leveren.

3.1.3 Recht en macht

De rechten van de mens en de principes van de democratische rechtsstaat hebben grenzeloze betekenis. Wereldwijde erkenning en toepassing is een groot streven. Daarom vragen internationale kaders zoals de Verenigde Naties om versterking en democratisering. Pressie moet zorgen dat álle landen zich bij deze kaders aansluiten. Als vreedzame initiatieven tekortschieten om de internationale rechtsorde te verdedigen of herstellen is een effectief geweldsinstrument nodig. Militaire interventie vereist echter een volkenrechtelijk mandaat. Bestrijding van terrorisme en een effectieve aanpak van de oorzaken van terrorisme vragen om hechte internationale samenwerking.

3.1.4 Europa als waarden- en rechtsgemeenschap

Nadat in de eerste helft van de twintigste eeuw twee bloedige oorlogen Europa verscheurd hadden, kozen de landen in West-Europa voor internationale samenwerking, in met name de NAVO en de Europese Unie. Deze samenwerking heeft decennia lang ongekende welvaart en vrede in Europa opgeleverd. De democratische rechtsstaat is of wordt in nagenoeg heel Europa gerealiseerd. Maar Europa is niet af. De Europese Unie moet open staan voor Europese landen die dezelfde democratische waarden delen, die bereid zijn tot vergaande samenwerking om gemeenschappelijke problemen op te lossen. De Partij van de Arbeid onderschrijft het Europese beschavingsideaal, dat nationale verscheidenheid aanmoedigt en respecteert, maar agressief nationalisme ontmoedigt. De Europese Unie dient lidstaten vreedzaam te laten samenwerken en concurreren door open omgangsvormen en betrekkingen. Europa dient daarbij slagvaardig en democratisch te werk te gaan. Een slagvaardig Europa vraagt acceptatie van meerderheidsbeslissingen en flexibiliteit van samenwerkingsvormen. Een democratisch Europa vraagt versterking van zowel nationale parlementen als het Europese parlement en investering in kennis en publiek debat over Europa.

3.1.5 Europese integratie

Het slechten van handelsbarrières binnen Europa heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de gestegen welvaart. Er is echter ook een schaduwzijde. De bevordering van de Europese interne markt dreigt landen en parlementen onnodig te beknotten in hun mogelijkheden de verhouding tussen overheid en markt te regelen. Waar grote publieke belangen in het geding zijn is dit ongewenst, zoals in het onderwijs, de zorg of de sociale zekerheid.

Daar waar subsidiariteit dit vereist of publieke belangen het onderspit dreigen te delven tegen de interne markt, moet dit leiden tot minder integratie. Op andere terreinen is juist meer integratie nodig, bijvoorbeeld op het terrein van het buitenlands en veiligheidsbeleid, de criminaliteitsbestrijding en de bestrijding van het terrorisme. Ook dient gewerkt te worden aan een grotere Europese politieke en militaire eenheid binnen het Atlantisch bondgenootschap.

3.2 Kansen en Zekerheden

3.2.1 Een fatsoenlijk bestaan

In een wereld vol kansen op succes en kansen op falen, moeten mensen de zekerheid hebben dat tegenslag niet betekent dat je aan de kant komt te staan. Een fatsoenlijk bestaan is het minste waar mensen van op aan moeten kunnen. Het gaat daarbij niet alleen om een behoorlijk inkomen maar om bestaanszekerheid in de meest brede zin van het woord: goed onderwijs, menswaardige zorg en huisvesting, maar ook de bescherming tegen criminaliteit en terreur, een respectvolle behandeling door de overheid en de mogelijkheid om als volwaardig burger mee te doen aan publieke besluitvorming.

3.2.2 Verantwoordelijkheden

Mensen zijn zelf als eerste verantwoordelijk voor hun toekomst. Zij verdienen kansen om iets van die toekomst te maken. Kansen die ze ook moeten willen gebruiken. De kennissamenleving biedt echter niet alleen kansen. Uitgangsposities zijn ongelijk en er zijn tal van risico's en onzekerheden. Kennis verouderd snel en achterstanden kunnen hardnekkig zijn. Daarom is het bieden van kansen, zelfs gelijke kansen, niet genoeg. Mensen moeten mogelijkheden geboden krijgen om iets van hun bestaan te maken – zonder in onzekerheid te raken. Ze verdienen de zekerheid dat essentiële voorzieningen voor iedereen toegankelijk zijn, ongeacht succes of tegenslag. Mensen zullen sneller geneigd zijn risico's te nemen als ze weten dat ze niet aan hun lot worden overgelaten als het mis gaat. Wie met zijn kennis en inzet de welvaart van ons allemaal wil vergroten verdient daarom *ruimte*; degene die het goed gaat maar zich verzekerd wil weten tegen pech of tegenslag verdient *zekerheid*; wie wel mee wil maar niet mee kan verdient *bescherming* en wie met een extra steuntje in de rug van ons allemaal weer aan kan haken heeft recht op *perspectief*.

3.2.3 Onderwijs

Onderwijs, opleiding en bevordering van creativiteit en innovatie vormen het kloppend hart van de sociaal-democratische ambitie. Verwerving, bezit en verbetering van kennis is voor individuen en economieën een steeds belangrijker manier om overeind te blijven in de wereld. In zo'n kennissamenleving is onderwijs niet alleen onmisbaar voor emancipatie, integratie en burgerschap, maar ook voor toekomstige welvaart en ondernemerschap. Iedereen moet daarom de kans krijgen via het onderwijsbestel het beste uit zichzelf naar boven te halen. Dat dient niet slechts het individueel maar ook het algemeen belang.

3.2.4 Een gemengde economische orde

De ondernemingsgewijze productie is een voorname motor van innovatie, welvaart en werkgelegenheid. Deze is goed in het scheppen van kansen maar faalt in het geven van zekerheden. Economische macht kan schade doen, als ze geconcentreerd wordt, als verantwoording en controle ontbreken of als de tegenkrachten zwak zijn. Een beschaafd kapitalisme vraagt om een gemengde economische orde waarin het marktmechanisme ingeperkt en ingebed wordt door wetten en regels. Dat is de in de loop der jaren een van de grote krachten van de sociaal-democratie gebleken. Zo'n sociale markteconomie kenmerkt zich onder meer door een belastingstelsel dat op draagkracht is gebaseerd, een vitale publieke sector, evenwicht tussen sociale en economische doelen en een sociale zekerheid die beschermt én activeert.

3.2.5 Macht en tegenmacht

Ondernemerschap en bedrijvigheid richten zich van nature meer naar de belangen van kapitaal en kapitaalverschaffers dan naar de belangen van werknemers, natuur en milieu en latere generaties. De internationalisering van de economie versterkt deze ontwikkeling. Een tegenmacht is hierbij op zijn plaats. De onderneming moet daarom worden beschouwd als een samenwerkingsverband van management, werknemers en een diversiteit van belanghebbenden. Deze bredere maatschappelijke verantwoordelijkheid van bedrijven moet worden aangemoedigd en mag worden afgedwongen.

3.2.6 Arbeid

Het beschermen en bevorderen van werkgelegenheid blijft de centrale opdracht voor de sociaal-democratie. Betaalde arbeid vormt de primaire bron van zelfstandig inkomen. Het is voor veel mensen de basis voor (zelf)respect. Met hun werk leveren veel mensen ook een bijdrage aan de samenleving. De kwaliteit van de arbeid en zeggenschap over arbeidsverhoudingen zijn daarbij essentieel. De organisatie van werknemers binnen en buiten de onderneming verdient waardering en ondersteuning.

3.2.7 Inkomensverschillen

Redelijke inkomensverschillen die zijn terug te voeren op inspanning, verdienste of verantwoordelijkheid zijn acceptabel. Echter, elites in de publieke en de private sector weten in toenemende mate exorbitante beloningen voor zichzelf te realiseren. Deze beloningen staan in geen verhouding tot hun toegevoegde waarde noch tot de inkomens van gewone werknemers. Deze trend naar excessieve ongelijkheid vormt een bedreiging voor de maatschappelijke samenhang. Ze draagt bij aan een cultuur van zelfverrijking en levert het gevaar op dat mensen politieke macht kopen. Zulke inkomensverschillen moeten dan ook bestreden worden.

3.2.8 Solidariteit tussen generaties

Solidariteit is niet meer alleen een kwestie van het eerlijk verdelen van de lasten tussen (kans)rijk en (kans)arm. Ook tussen jongeren en ouderen en tussen de generaties die nu leven en de generaties die straks leven speelt de lastenverdeling. Dat verdelingsvraagstuk wordt complexer naarmate de vergrijzing toeneemt. Voorop staat dat ook voor volgende generaties de lusten en lasten in evenwicht moeten zijn.

3.2.9 Publieke voorzieningen: aanbod

Publieke voorzieningen moeten uitblinken door toegankelijkheid, kwaliteit en wederkerigheid. De politiek is daarvoor verantwoordelijk; dat is een principekwestie. Wie de voorzieningen aanbiedt is geen principekwestie. Als dat via de markt beter kan, moet het aanbod via de markt lopen. Als het via de overheid beter kan, moet de overheid dit doen. Het leven is echter meer dan een voortdurende prijsvergelijking. Dat betekent dat burgers de mogelijkheid moeten hebben om keuzevrijheid af te wegen tegen zekerheid. De zekerheid van een kwalitatief hoogstaande (publieke) dienstverlening is ook een groot goed dat hoger gewaardeerd kan worden dan de mogelijkheid steeds weer eigen keuzes te moeten maken. Dit vraagt terughoudendheid bij het vermarkten van collectieve voorzieningen.

3.2.10 Publieke voorzieningen: toegankelijkheid

Toegankelijkheid ongeacht inkomen is het grootste publieke belang. Geld mag niet domineren waar andere overwegingen maatgevend moeten zijn. Bij de toegang tot het onderwijs gaat het immers om talent, bij het krijgen van zorg om de vraag wie ziek is of gezond.

Niet iedereen is in staat om publieke voorzieningen te gebruiken, bijvoorbeeld door psychische of verslavingsproblemen. Het is maatschappelijk ongewenst als dit leidt tot uitsluiting van voorzieningen en daarmee tot een groei van het aantal daklozen en bedelaars. Om dat te voorkomen mag onder voorwaarden de autonomie van betrokkenen worden ingeperkt.

3.2.11 Publieke voorzieningen: Kwaliteit en wederkerigheid

Publieke voorzieningen moeten kwalitatief hoogstaand en voor iedereen aantrekkelijk zijn. Alleen dan is de belastingbetaler bereid zijn bijdrage te blijven leveren. Een maatschappij die investeert in haar burgers mag rekenen op wederkerigheid. Burgers moeten aangesproken worden op hun eigen verantwoordelijkheid, op fatsoen en zorgvuldigheid; oneigenlijk gebruik en misbruik moet worden bestreden.

3.2.12 Cultuur, wetenschap en technologie

Wetenschap en cultuur hebben een waarde in zichzelf. Deze staat los van hun economische betekenis. Daarom is de bescherming van onafhankelijkheid en pluriformiteit van kunst en wetenschap cruciaal.

Wetenschap is echter óók van belang voor de economie en voor het oplossen van ingewikkelde vraagstukken. Dat betekent dat nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen wel ten goede moeten komen aan de hele mensheid - niet slechts aan onderzoeksfinanciers of welgestelde consumenten. Bovendien: niet alles wat kan mag en niet alles wat kan moet. Bij nieuwe medische en biologische technieken is niet elke toepassing bij voorbaat aanvaardbaar. Voedselveiligheid is een belangrijke toets bij gentechnologie. Nieuwe medische technieken moeten alleen worden ingezet voor medische doelen en niet gericht worden op de wisselende voorkeuren van consumenten en politici

3.3 Individu en Maatschappij

3.3.1 Samenleven

Samenleven vraagt een inspanning van iedereen. Sociaal-democraten waarderen de sterk toegenomen mogelijkheden van individuele variatie in levensstijlen. Maar de successen van de culturele emancipatie stellen ook hoge eisen aan de inschikkelijkheid van mensen. Op iedere burger rust de taak bereid te zijn respectvol met anderen om te gaan, thuis en in het publieke domein. Dat lukt lang niet altijd. Crimineel en asociaal gedrag in de openbare ruimte, racisme en discriminatie, misbruik van sociale voorzieningen en belastingontduiking ondermijnen de maatschappelijke solidariteit en dienen derhalve sterk te worden bestreden. Opvoeding, school, maatschappelijke ondersteuning en tenslotte het strafrecht spelen daarbij een cruciale rol.

3.3.2 Een ontspannen maatschappij

Betaalde arbeid is belangrijk maar niet alles. Onderlinge zorg, vrijwilligerswerk en verenigingsleven zijn van groot belang voor onderling vertrouwen en sociale betrokkenheid. Ze vormen een informele leerschool voor burgerschap en tolerantie. Die leerschool kan alleen in stand blijven als mannen en vrouwen

arbeid, zorg en studie zo kunnen organiseren dat ze ook ruimte hebben voor zichzelf, voor hun familieleden en vrienden, voor ontspanning en maatschappelijke activiteiten.

3.3.3 Burgerschap

Juist in een maatschappij met steeds meer zelfredzame en geëmancipeerde burgers van zeer uiteenlopende achtergrond is het belangrijk dat mensen met onderlinge verschillen om kunnen gaan. Wie naar meningsverschillen weet te luisteren en daarmee ook om kan gaan bindt een moderne gemeenschap effectiever dan wie streeft naar gedeelde opvattingen over wat hoort en niet hoort. In het onderwijs wordt de basis gelegd voor zo'n modern burgerschap: het creëren van een besef van een gezamenlijke toekomst is daarbij essentieel. Het is belangrijk dat jongeren in het onderwijs begrip en respect voor anderen leren en ook in de praktijk leren brengen.

3.3.4 Immigratie en integratie

Nederland is een immigratieland geworden. De culturele en etnische diversiteit is een blijvend kenmerk van onze samenleving. Een open economie als de Nederlandse kan ook niet zonder de komst van creatief of werkend talent. Nederland dient altijd open te staan voor het opnemen van politieke vluchtelingen. Tegelijk is het zo dat geen enkele maatschappij, ook Nederland niet, een ongelimiteerd absorptievermogen heeft. Eisen zijn dus logisch, bij binnenkomst en bij vestiging. Van alle burgers, inclusief immigranten, wordt daarom verwacht dat zij de waarden van de democratische rechtsstaat respecteren en dat zij een bijdrage leveren aan de samenleving, waar mogelijk met zowel betaalde arbeid als met bijvoorbeeld vrijwilligerswerk. Alle burgers, inclusief immigranten, mogen rekenen op vrijwaring van discriminatie en op een respectvolle behandeling van culturele en religieuze uitingen die vallen binnen de grenzen van de democratische rechtsstaat. Respect voor de geloofsvrijheid van anderen, acceptatie dat mannen en vrouwen, homo's en hetero's, in Nederland gelijke rechten hebben en het recht op geloofsafval horen daar ook bij. Wie zich bij zijn of haar emancipatie belemmerd weet door de druk van familie, traditie of religie verdient onvoorwaardelijke steun.

3.4 Democratie en rechtstaat

3.4.1 De democratische rechtstaat

Een fatsoenlijk bestaan is alleen mogelijk binnen een democratische rechtsstaat. Daarin staat veiligheid in dienst van de democratie en is de burger beschermd tegen willekeur van de macht. Wisseling van de macht komt er vreedzaam tot stand. Het bestuur in een democratische rechtsstaat is in zo'n grootschalige maatschappij noodzakelijkerwijze getrap. Dat dient de effectiviteit en de democratie. Beslissingen worden hierin op een zo laag mogelijk niveau gemaakt,

opdat de burger zoveel mogelijk gehoor vindt. Het is aan pleitbezorgers van meer gecentraliseerd bestuur hun gelijk aan te tonen.

3.4.2 De representatieve democratie

Alle politieke macht moet gebaseerd zijn op een mandaat van kiezers. Deze macht vraagt om publieke controle en verantwoording. Volksvertegenwoordigers moeten het vertrouwen in het bestuur op kunnen zeggen. Steeds meer politieke macht wordt echter zonder directe betrokkenheid van de vertegenwoordigende democratie uitgeoefend: bijvoorbeeld door ambtenaren, beroepsorganisaties en belangengroepen, woningbouwcorporaties en schoolbesturen, niet-gouvernementele organisaties en internationale instellingen. Toch is ook hier evenredige belangenbehartiging, publieke verantwoording en openbaarheid van belang. Bij de organisatie daarvan hebben volksvertegenwoordigingen een leidende rol.

3.4.3 De veelzijdige democratie

Steeds vaker zijn burgers in staat om zich zelfstandig te organiseren, te manifesteren en langs nieuwe wegen te bouwen aan de maatschappij. Sommige burgers hebben daartoe echter meer mogelijkheden dan anderen. Om te voorkomen dat de rijkste en best georganiseerde belangen een onevenredige invloed hebben in de politiek dient het beginsel van *één persoon, één stem* de basis te blijven voor elke vorm van politieke machtsuitoefening. In aanvulling daarop dienen nieuwe vormen van burgerbestuur, -participatie en -consultatie te worden gestimuleerd met als doel de burger meer invloed te geven over domeinen waar deze zelf bij betrokken is.